

TEOLOGIA NATURALNA (gr. θεολογία, łac. theologia naturalis) – filozoficzna wiedza o istnieniu i naturze Boga, zależna od przyjmowanej koncepcji filozofii.

W dziejach historii filozofii obok nazwy t. n., odróżnionej przez św. Augustyna od teologii nadnaturalnej, funkcjonowały również inne określenia: teologia filozoficzna (od Arystotelesa), teologia racjonalna (od Savonaroli), teodycea (od Leibniza), filozofia Boga.

Koncepcja teologii jako wiedzy racjonalnej jest wytworem starożytnych Greków i oznacza rozumowe badanie tego, co boskie (boga, bogów); teologami nazywano tych, którzy opowiadają o bogach – najpierw byli nimi poeci. Słowa θεολόγος [theologos] i θεολογία [theología] pojawiły się w filozoficznym języku Platona i Arystotelesa. Twórcą tego pojęcia był Platon: w *Państwie* występuje konflikt między tradycją mitologiczną a naturalno-racjonalnym podejściem do zagadnienia boga. U Platona wystąpiło pierwsze systematyczne potraktowanie tego problemu, choć mieści się ono w płaszczyźnie doksalnej (mitologicznej). Arystoteles uchodzi za twórcę teologii w sensie filozoficznym (naukowym) – jako dziedziny wiedzy (ἐπιστήμη [episteme]). Teologia wg niego jest „najcenniejsza wśród nauk teoretycznych” (*Met.*, 1026 a 10) i stanowi podstawową dyscyplinę filozoficzną, zw. także filozofią pierwszą czy nauką o pierwszych zasadach, obejmującą specjalny zespół problemów. Teologia została tu włączona do metafizyki. Tak pojęta teologia jawi się jako cel badania filozoficznego i jego zwieńczenie. Powstałe w Grecji kolejne systemy filozoficzne mają już swoje teologie. Wg przekazów, historię teologii miał napisać uczeń Arystotelesa – Eudemos z Rodos. Rzymski pisarz M. Terentius Varro wyróżnił 3 rodzaje teologii: mityczną (dotyczącą bogów mitologii), polityczną (przedstawiającą religię państwową) i naturalną (traktującą o boskich zasadach odkrywanych przez filozofów). Ta ostatnia powstaje na kanwie badania natury (świata). Od św. Augustyna (*De civitate Dei*) pochodzi rozróżnienie teologii na naturalną (naturalis) i nadnaturalną (supernaturalis). Augustyn rozpoczął opis historii teologii od filozofów z Miletu, twierdząc, że problem tego, co boskie występuje od początku dziejów filozofii.

Wcześniej stoicy, dzieląc filozofię na dialektykę, fizykę i etykę, włączyli teologię do fizyki. W średniowieczu filozofowie arab. (Awerroes) przedmiotem

fizyki uczynili Boga. Z kolei Anzelm z Canterbury nie czynił rozróżnienia pomiędzy t. n. i teologią objawioną. Przedstawił jednak argumentację za istnieniem Boga (tzw. dowód ontologiczny), gdzie pojęcie Boga stało się przedmiotem refleksji filozoficznej. Klasykiem rozróżnienia między poznaniem filozoficznym a teologicznym jest Tomasz z Akwinu. T. n. jest zwieńczeniem jego metafizyki. Wilhelm Ockham odrzucił t. n., przyjmując, że za pomocą rozumu nie można poznać istnienia Boga. Na skutek załamania się scholastyki w XIV i XV w., filozoficzna refleksja nad zagadnieniem Boga uzależniła się od religii, prowadząc do zaniku t. n.

Reakcją na powstały sceptycyzm filozoficzny i religijny była Kartezjańska próba powiązania filozoficznego myślenia o Bogu z poszukiwaniem pewności poznania. Było to równoznaczne z porzuceniem t. n. Poznanie Boga związane jest u Kartezjusza z występującą w ludzkim umyśle ideą bytu najdoskonalszego. W ten sposób Bóg staje się zależny od ludzkiego myślenia. Z kartezjańskiego racjonalizmu wywodzi się myśl N. Malebranche'a i B. Spinozy. U nich Bóg jawi się jako immanentny światu, a teologia staje się tożsama z kosmologią i etyką. G. W. Leibniz zbudował swoją racjonalną teologię (teodyceę), aby ukazać sprawiedliwość (mądrość i dobroć) Boga względem świata. Wg niego teodycea jest odrębnym rodzajem wiedzy, której celem jest zwalczanie błędów tych, którzy przeczą sprawiedliwości Bożej, głównie ze względu na fakt zła w świecie. F. Bacon oddzielał t. n. od teorii bytu (metafizyki). Wg niego t. n. jest tylko wiedzą prawdopodobną. J. Locke wbrew Kartezjuszowi twierdził, że człowiek nie ma wrodzonej idei Boga, lecz sam ją sobie tworzy. D. Hume odrzucał t. n., ponieważ wiąże się ona z zasadą racji bytu. I. Newton, twierdząc, że należy przyjąć istnienie Boga, aby wyjaśnić powstanie uporządkowanych procesów w świecie, przyczynił się do powstania tzw. fizyko-teologii (natural theology), polegającej na wiązaniu refleksji teologicznej z fizykalną. Jednak już P.-S. de Laplace głosił, że Bóg jest zbyteczną hipotezą.

Wraz z powstaniem pozytywizmu A. Comte'a, t. n. została całkowicie zarzucona. Wcześniej F. Suárez, dzieląc filozofię, umieścił obok siebie metafizykę bytu nieskończonego (Boga) i bytu skończonego. Obie poprzedzała metafizyka ogólna. Racjonalizm oświeceniowy ujawnił się także w filozofii Ch. Wolffa, który pod wpływem Suáreza podzielił filozofię teoretyczną na 4

dziedziny: ontologię, psychologię racjonalną, kosmologię i t. n. Oddzielił zatem radykalnie teologię od ontologii. Od A. G. Baumgartena zaczęto dzielić metafizykę na ogólną (ontologię) i szczegółową. Ta ostatnia składa się z psychologii, kosmologii i teologii. I. Kant odróżnił 2 typy teologii: kosmoteologię (usiłującą wyprowadzić istnienie Boga z istnienia świata) i autoteologię (argument ontologiczny), natomiast t. n. uważał za niemożliwą. Podobnie sądzili J. G. Fichte i G. W. F. Hegel (ludzka świadomość jest wyrażeniem się Boga). Hegel nie mówił już o t. n., lecz o filozofii religii. L. Feuerbach odrzucał panteizm wcześniejszych filozofów i utożsamiał teologię z antropologią. F. W. Nietzsche wraz z metafizyką odrzucał t. n. W Anglii fizyko-teologia została podważona przez teorię Ch. R. Darwina, jako tworząca dysharmonię z ówczesną nauką. Także w pragmatyzmie u W. Jamesa i J. Deweya t. n. została odrzucona. Podobnie uczynił M. Heidegger, utożsamiając ją z tzw. ontoteologią. Przyjął ją natomiast A. N. Whitehead w postaci tzw. teologii procesu (swego rodzaju fizyko-teologii). Współczesna filozofia w zasadzie utrzymuje, że Bóg powinien być wyłączony z filozoficznego dyskursu, a t. n. jest traktowana jako relikwiny niekrytycznej przeszłości (P. F. Strawson).

Filozoficzna wiedza o Bogu występuje jednak w ramach współczesnych koncepcji filozofii. W szczególności jest obecna w nurcie filozofii klasycznej (J. Maritain, É. Gilson, M. A. Krąpiec), w nurcie fenomenologicznym (M. Scheler, filozofie „dialogu”, „spotkania”, „daru”) oraz filozofii analitycznej (J. Hick, R. Swinburne). W drugim nurcie nastąpiła zamiana pojęcia Boga na pojęcie sacrum. W trzecim zaś mieści się ona w ramach badania języka religii i jest redukowana do tzw. filozofii religii (brak tu także rozróżnienia między filozofią a teologią). W koncepcji pozytywistycznej i neopoztywistycznej nie występuje wcale (uważana za zespół pseudoproblemów), a w koncepcji irracjonalnej ma charakter światopoglądowy.

W klasycznej koncepcji filozofii, t. n. (zw. niekiedy filozofią Boga) nie stanowi odrębnej dyscypliny filozoficznej – nie da się jej utworzyć ze względów metodologicznych. Bóg nie jest dostępny człowiekowi w poznaniu bezpośrednio (nie jest przedmiotem poznania bezpośredniego), nie stanowi też „problemu filozoficznego”. Problemem filozoficznym jest problem bytu, wyrażany w następujących pytaniach: co to jest byt? jaki jest i dlaczego jest

taki? dlaczego w ogóle jest, czyli istnieje? W filozofii jako teorii bytu pojawia się także zagadnienie bytu absolutnego – Absolutu – w postaci teorii Absolutu. Dzieje się tak na skutek mającego w niej miejsce tzw. ostatecznościowego wyjaśniania jej przedmiotu, czyli bytu, a dokładniej – bytów przygodnych. Teoria bytu absolutnego nie stanowi jednak odrębnej dyscypliny filozoficznej, lecz jedynie końcową (zwieńczającą) część metafizyki ogólnej. Część tę można z niej wydzielić i uczynić przedmiotem odrębnego wykładu, ale jedynie ze względów dydaktycznych.

W historii filozofii dostrzega się dwie zasadnicze drogi poznania Boga, wytyczone już w starożytności przez Platona i Arystotelesa: aprioryczną (podmiotową) i aposterioryczną (przedmiotową). W pierwszej przedmiotem badania czyni się pojęcie Boga obecne w ludzkim umyśle, w drugiej dochodzi się do utworzenia pojęcia Absolutu (Boga) w wyniku badania bytu i poszukiwania jego ostatecznych racji (przyczyn).

T. n. bywa rozumiana wąsko (*sensu stricto*) i szeroko (*sensu largo*). W sensie ścisłym wzorem filozoficznego podejścia do zagadnienia Boga jest stanowisko Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. W sensie szerokim t. n. utożsamia się z tzw. filozofią Boga, gdzie przedmiotem badania jest już istniejące (w religii) pojęcie Boga. W sensie ścisłym występuje tam, gdzie stanowi część końcową metafizyki, w sensie szerokim zaś tam, gdzie prowadzi się refleksję nad pojęciem Boga (jak u Platona, Augustyna, Anzelma czy Kartezjusza).

Nazwa „filozofia Boga” nie jest poprawna, sugeruje bowiem, że przedmiotem badania jest Bóg.

T. n. może być tak określana i z racji swojego przedmiotu (bytów natury) i z racji swojej metody (naturalnego źródła poznania – rozumu). W sensie wąskim i zasadniczym uwzględnia oba kryteria (przedmiotowe i podmiotowe). W sensie szerokim uwzględnia jedynie drugie kryterium, wtedy jednak staje się zależna od religii i do pewnego stopnia utożsamia się z teologią oraz łączy ze sobą wiarę i wiedzę.

C. C. J. Webb, *Studies of the History of N. T.*, Ox 1915, 1970; É. Gilson, *Le thomisme. Introduction au système de saint Thomas d'Aquin*, Str 1919, 1965⁶ (*Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza*, Wwa 1960, 1998²);

tenże, *God and Philosophy*, NY 1941 (*Bóg i filozofia*, Wwa 1961, 1982²); Krapiec Dz VII; S. Kowalczyk, *Filozofia Boga*, Lb 1972, 2001⁵; Z. J. Zdybicka, *Człowiek i religia*, Lb 1977, 1993², nowe wyd. Lb 2006; S. Kowalczyk, *Bóg w myśli współczesnej*, Wr 1979, 1982²; tenże, *Wieki o Bogu*, Wr 1986; L. Elders, *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, Lei 1990 (*Filozofia Boga*, Wwa 1992); W. Dłubacz, *Problem Absolutu w filozofii Arystotelesa*, Lb 1992; Z. J. Zdybicka, *Drogi afirmacji Boga*, w: M. A. Krapiec [i in.], *Wprowadzenie do filozofii*, Lb 1992, 1996², 397–468; K. Tarnowski, *Bóg fenomenologów*, Tw 2000; W. Dłubacz, *U źródeł koncepcji absolutu. Od Homera do Platona*, Lb 2003.

Włodzimierz Dłubacz